ជំពូកទី១ : លក្ខណៈពិសេសនៃទីតាំងភូមិសាស្ត្រ និងប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃកសាងក្រុងនាសម័យអង្គរ

១.១ លក្ខណៈពិសេសនៃទីតាំងភូមិសាស្ត្រ

សណ្ឋានដីនៃតំបន់អង្គរកសាងឡើងពីចលនាតិចតូនិច និងតាមរយៈដំណើរសំណឹក និងកំទេចកំណាដែលបានកើតឡើងនៅគ្រប់សម័យកាលធរណីទាំងអស់ ។ តំបន់នេះទទួលរងនូវចលនាខ្លាំងក្លានៃពំនើងផ្ទត់ធំៗជាញឹកញាប់ គឺពំនើងផ្ទត់កាលេដូញាង និងអ៊ែស៊ីញាងនៅស័កទី១ តែផ្ទៃដីស័កទី២មានពំនើងផ្ទត់មួយទៀត គឺអាំងដូស៊ីញាងដែលបង្កអោយតំបន់នេះ មានដីប្រកបដោយទម្រង់ថ្មក្រែ (ថ្មភក់) សឹងពាសពេញប្រទេសដូចជាតំបន់ជួរភ្នំក្រវេញ ជួរភ្នំដងរែក និងខ្ពង់រាបខាងកើត ។ ចលនាតិចតូចដែលមានកម្លាំងខ្លាំងក្លានេះបង្កើតបានជាភ្នំហិមាល័យ និងមានឥទ្ធិពលដល់ជួរភ្នំក្រវេញ បានអោយផ្ទៃផែនដីតំបន់នេះ ងើបឡើងបន្តិច និងបញ្ចប់ទៅវិញ នៅត្រង់ជួរភ្នំដំរីក្នុងខេត្តកំពតជាប់សមុទ្រ ។ ចលនានេះបានធ្វើអោយភូមិភាគតំបន់បឹងទន្លេសាបសព្វថ្ងៃស្រុតចុះហើយត្រូវគ្របបណ្តប់ដោយទឹកសមុទ្រនៅចុងស័កទី៣ ដែលធ្វើអោយផ្លូវទឹកនានាទទួលរងនូវការចាក់បង្គរកំទេចកំណរហូរពីតំបន់ខ្ពស់តាមទន្លេមេគង្គ (នៅប្រទេសកម្ពុជា) ទន្លេមេណាម (នៅប្រទេសថៃ) ទន្លេសាលូអង់ (នៅប្រទេសមីយ៉ានម៉ា) សុទ្ធតែមានប្រភពមកពីតំបន់ខ្ពស់ខាងជើងនៃខ្ពង់រាបខាងកើតទីបេ ។ សណ្ឋានដីបានងើបបន្តិចម្តងៗដោយកម្លាំងចលនាតិចតូនិចគួបផ្សំនឹងចលនាថយចុះទៅនឹងទឹកសមុទ្រ បានធ្វើអោយគេមើលឃើញនូវទិដ្ឋភាពទំនាបកណ្តាលធំធេងនោះគឺដីល្បាប់ថ្មីឋិតនៅក្បែរផ្លូវទឹក (បឹងទន្លេសាប និងទន្លេមេគង្គ) ដីល្បាប់ចាស់ឋិតនៅក្បែរតំបន់ខ្ពស់ (ជួរក្រវាញ ជួរភ្នំដងរែក និងខ្ពង់រាបខាងកើត) ។ នៅតាមតំបន់ទំនាបកណ្តាលគេសង្កេតឃើញមានកូនភ្នំតូចៗលេចចេញឡើងដែលជាទូលកសិណា ។ នៅស័កទី៣មានព្រឹត្តិការណ៍បន្ទុះភ្នំភ្លើងបានធ្វើអោយទឹកដីនៃតំបន់អង្គរទទួលរងនូវចលនាបំណាក់ស្រុត និងមានរំហៀរសិលាបាសាល់គ្របដណ្តប់តាមតំបន់ភូមិសាស្ត្របង្កើតបានជាខ្ពង់រាប ។ ក្រោមឥទ្ធិពលត្រូពិចម៉ូសុងក្តៅហើយសើមបានបង្កលក្ខណៈអោយសិលាបាសាល់ពុកផុយក្លាយជាដីក្រហមមានជីជាតិ និងបម្រើអោយ

ដល់ការដាំដុះ និងការលូតលាស់នៃរុក្ខជាតិនានា ។ កត្តាអាកាសធាតុសណ្ឋានដីភោគទ្រព្យព្រៃឈើ ផ្លូវទឹក ធនធានដី ធនធានសត្វ គួបផ្សំនឹងតំបន់អង្គរនេះមានធនធានមនុស្សខ្មែរ ប្រកបដោយឧត្តមគតិស្នេហាជាតិខ្ពស់ លក្ខណៈសម្បត្តិជាអ្នកអង់អាចឧស្សាហ៍ព្យាយាម មានទេពកោសល្យអាចស្ថាបនាប្រទេសបង្កើតក្រុងអង្គរពោរពេញដោយកិត្តិស័ព្ទល្បីរន្ទឺ និងក្លាយជាប្រទេសធំធ្វើងរុងរឿង និងសម្បូរណ៌សប្បាយ ។

ដែនដីនៃតំបន់អង្គរជាដែកដីដែលសម្បូរណ៍ដោយសិលាថ្មភក់ (ថ្មក្រៃ) ថ្មបាសាល់ ថ្មបាយក្រៀម ថ្មក្រានីត ដែលសិលាទាំងនេះជាសារធាតុសំខាន់ ជាពិសេសសិលាក្រៃ និងថ្មបាយក្រៀម និងថ្មក្រានីត ដែលបុព្វបុរសខ្មែរបានយកថ្មទាំងនេះមកសាងសង់ប្រាសាទ បន្សល់ទុករហូតដល់សព្វថ្ងៃ មានចំនួនជាងមួយពាន់ប្រាសាទបិតនៅរាយបាយពាសពេញ នៅលើដែនដីនៃតំបន់អង្គរសម័យនោះមានដូចជា ៖ ប្រាសាទអង្គរវត្ត ប្រាសាទបាយ័ន ប្រាសាទបន្ទាយស្រី ប្រាសាទបាពួន ប្រាសាទអង្គរធំ -ល-[1] ។

១.២ លក្ខណៈពិសេសនៃទីតាំងប្រវត្តិសាស្ត្រ

ទីតាំងភូមិសាស្ត្រនៅសម័យមហានគរ មានឥទ្ធិពលធំធេងដល់កំណាកំនើតការលូតលាស់ របាយធនធានធម្មជាតិ ប្រជាជន សេដ្ឋកិច្ច វប្បធម៌ .... ដែលទឹកដីនេះបានផ្សារភ្ជាប់យ៉ាងជិតសិទ្ធិជាមួយភូមិភាគអាស៊ីអាគ្នេយ៍ ទាំងដីគោក និងដីកោះលើលក្ខខណ្ឌធម្មជាតិ និងប្រវត្តិសាស្ត្រ ។ ដែនដីនេះបិតក្នុងតំបន់អាកាសធាតុត្រូពិចនៃអឌ្ឍគោលខាងជើង សម្បូរដោយកំដៅ និងបិតក្នុងតំបន់អាស៊ីមូសុងសម្បូរដោយភ្លៀង ដែលជាតំបន់មានលក្ខណៈប្រសើរដល់ការដុះលូតលាស់នៃរុក្ខជាតិមានដំណាំត្រូពិចគ្រប់ប្រទេស ។

នៅដើមសតវត្សទី១ នៃគ្រិស្តសករាជ តំបន់នេះជាដែនដីសុវណ្ណភូមិ មានមនុស្សខ្មែរតាំងទីរស់នៅតាំងយូរលង់យារមកហើយ ដោយបង្កើតបានជាសង្គមមានរបៀបរៀបចំច្បាប់រដ្ឋច្បាស់លាស់ ដឹកនាំដោយស្ត្រីសោយរាជ្យឈ្មោះព្រះនាងសោមា តាមភាសាចិនហៅថាព្រះនាង

[1] អ៊ូ វ៉ែឌី **ប្រវត្តិនគរូបនីយកម្មនៅកម្ពុជា** ភ្នំពេញ ២០១២ ទំព័រ ៥

លិវយីនៅនគរកោះគកធ្លក ដែលមានអង្គរបុរី ជារាជធានីទី ១ នៃអាណាចក្រភ្នំ ឬនគរភ្នំ (ខេត្តតាកែវ សព្វថ្ងៃ) ។ ព្រះនាងបានរៀបអភិសេកជាមួយព្រាហ្មណ៍ ដែលមកពីប្រទេសឥណ្ឌាឈ្មោះព្រះបាទកៅណ្ឌិន្យ តាមភាសាចិនហៅថាព្រះបាទហ៊ុនទៀន ហើយព្រះអង្គបាននាំមកជាមួយនូវសាសនាព្រាហ្មណ៍ ។

ឆ្លងកាត់ប្រវត្តិសាស្ត្រសម័យកាលនោះ អាណាចក្រខ្មែរមានឈ្មោះបោះសម្លេងលើដែនដីអាស៊ុ និងអឺរ៉ុប និងមានទំនាក់ទំនងពាណិជ្ជកម្មរវាងបណ្តាប្រទេសក្នុងតំបន់អាស៊ីមានចិន ចម្ប៉ា ឥណ្ឌា និងអឺរ៉ុប ។

អាណាចក្រភ្នំ ឬនគរភ្នំ មានអាយុកាលចាប់ពីសតវត្សទី **១** ដល់សតវត្សទី **៦** តាមភាសាចិនហៅថា **ហ្វូណន** ។ តំណាតមកសតវត្សទី **៦** ដល់សតវត្សទី **៨** ខ្មែរភាគខាងជើងបានបង្កើតរដ្ឋមួយឈ្មោះ អាណាចក្រចេនឡា ដែលមានក្សត្រគ្រងរាជ្យនៅតាបុរីតូចៗ និងមានរាជធានីឈ្មោះ **ភវបុរៈ** ។

តាមឯកសារចិនបានបញ្ជាក់ថា នៅដើមសតវត្សទី៧ ដោយសារតែជួបប្រទះនូវការបាត់បង់ឯកភាពជាតិ និងបែងបាក់សាមគ្គីភាពផ្ទៃក្នុងធ្វើអោយចេនឡាធំត្រូវបែងចែកជា**ពីរ**គឺៈចេនឡាដីគោក នៅតំបន់ខាងជើងលើទឹកដីចេនឡាមុនមានរាជធានីឈ្មោះ **ភវបុរៈ** និង ចេនឡាលិចទឹកនៅខាងត្បូងមានរាជធានីឈ្មោះ**សម្ភុបុរៈ**(ស្រុកសំបូរ ខេត្តក្រចេះសព្វថ្ងៃ)[2] ។ ហេតុផលទាំងនេះហើយដែលធ្វើអោយស្ថានភាពនយោបាយមានការធ្លាក់ចុះដុនដាប រហូតដល់ទទួលការវាយលុកលុយពីសំណាក់ពួកជ្វានៅសតវត្សទី៧ ព្រមជាមួយគ្នានោះពួកជ្វាក៏បានចូលរាតត្បាតចេនឡាលិចទឹក ដោយបានដុតសម្ភុបុរៈ និងចាប់ស្តេចខ្មែរទៀតផង ។ តែនៅដើមសតវត្សទី**៨** មានព្រះរាជាមួយអង្គ **ព្រះនាមជ័យវរ្ម័នទី ២** បានធ្វើការបង្រួបបង្រួមចេនឡាទាំងពីរឡើងវិញ និងកំចាត់ពួកជ្វាបានដោយជោគជ័យ[3]។ ពេលនោះហើយការបង្កើតក្រុងនាសម័យអង្គរបានចាប់ផ្តើម ។

2 អ៊្វ វ៉ឺ **ប្រវត្តិនគរូបនីយកម្មនៅកម្ពុជា** ភ្នំពេញ ២០១២ ទំព័រ ៦

3 ពៅ សារឿន **ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃព្រះរាជណាចក្រកម្ពុជា** ២០១០ ទំព័រ២២

ជំពូកទី២ : ដំណើរការរៀបចំ និងការកសាងក្រុងសម័យអង្គរ

២.១ ការកសាងក្រុងនាសម័យអង្គរ

២.២.១ រាជធានីមហេន្ទ្របវិត

ក្រោយពីបានកំចាត់ពួកជ្វាប្រកបដោយជោគជ័យ និងរំដោះប្រទេសជាតិអោយមានឥស្សរភាពឡើងវិញមក **ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី២ (៨០២-៨៥០)** បានយាងត្រឡប់មកពីប្រទេសជ្វាប្រហែលជា **គ.ស ៨០០** ហើយបានយាងទៅគង់នៅ**រាជធានីឥន្ទ្របុរ** ទំនងជាត្រង់បន្ទាយ **ព្រៃនគរ (ខេត្តត្បូងឃ្មុំ)**[4] ។ មុននឹងឡើងសោយរាជ្យ ដើម្បីធ្វើការបង្រួបបង្រួមជាតិនិងពង្រឹងសាមគ្គីភាពផ្ទៃក្នុង អោយមានឯកភាពជាតិឡើងវិញ ព្រះអង្គបានសម្រេចចិត្តផ្លាស់ប្តូររាជធានីជាច្រើន ព្រមទាំងបានកសាងប្រាសាទនៅគ្រប់រាជធានីនោះគឺ ៖

- រាជធានី **កុតិ (កន្លែងប្រាសាទបន្ទាយក្តីសព្វថ្ងៃ)**
- រាជធានី**ហរិហរាលយ៍ (នៅបណ្តោយដង់ស្ទឹងរលួស(ប្រមាណជា១៥ គ.ម ពីក្រុងសៀមរាប)**
- រាជធានី **អមរេន្ទ្របុរ (ទំនងជានៅត្រង់ទំនប់ទឹកខាងលិចនៃបារាយទឹកថ្លាសព្វថ្ងៃ)**[5]

ចុងក្រោយបង្អស់ ព្រះអង្គបានយោងទៅគង់នៅរាជធានី **មហេន្ទ្របិតវិត (លើសភ្នំគូលេនសព្វថ្ងៃកសាងនៅឆ្នាំ៨០២)** ។ ការជ្រើសរើសរាជធានីថ្មីនេះ ពោលគឺមានលក្ខណៈសំខាន់ ២ យ៉ាង ៖

- ✓ កន្លែងនៅចំកណ្តាល
- ✓ ព្រះអង្គចង់ក្លាយជាមហាក្សត្រភ្នំ និងជាព្រះមហាក្សត្រចក្រវាឡ

ហេតុដូចនេះ ព្រះអង្គបានជ្រើសរើសយក**ភ្នំមហេន្ទ្របពិត(បច្ចុប្បន្នភ្នំគូលែន)**[6] ដើម្បីតាំង**ព្រះសុមេរុ** ។ ព្រះអង្គបានអញ្ជើញព្រាហ្មណ៍យ៉ាងចំណានម្នាក់ហិរណ្យទាមអោយរៀបចំពិធីស្ថាបនាលិង្គព្រះឥសូរ។ លិង្គនេះ តំណាងអោយប្រភពអំណាចទាំងអស់ ដែលមានព្រលឹងព្រះរាជានៅជាមួយផង ។ ពិធីនេះក៏មានបំណងអោយប្រទេសកម្ពុជាលែងជារណបប្រទេសជ្វា ហើយមានតែ

---

4 ត្រឹង ងា **ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ** (ភាគ១) ភ្នំពេញ **១៩៧៣** ទំព័រ **៧៨**

5 វណ្ណ មូលីវណ្ណ **បុរីខ្មែរសម័យទំនើប** រ៉ៃយំ ភ្នំពេញ ២០០៤

6 ម៉ាដឺឡែនហ្សិុត្វ ក្រែសំរួលដោយ ម៉ុញ សារី **ប្រវត្តិសាស្ត្រអង្គរ** ភ្នំពេញ ២០១១ ទំព័រ **២៥**

ព្រះអង្គមួយប៉ុណ្ណោះដែល ស្តេចចក្រវាឡ ។ ព្រះបាទជ័យជ័វ្មនទី២ ទ្រង់បានកសាងប្រាសាទភ្នំមួយ នៅលើភ្នំគូលេនដែលជាចំនុចកណ្តាលនៃរាជធានីគឺ : **ប្រាសាទព្រះអារាមរោងចិន**[7] ។

២.២.២ការវិលត្រឡប់មករាជធានីហរិហរាល័យ

ដោយសារតែមានឧបសគ្គផ្សេងៗទើប **ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី២** បានសម្រេចចិត្តយោងត្រឡប់ទៅគង់នៅរាជធានី**ហរិហរាល័យ** វិញ ។ នៅឆ្នាំ៨៥០ **ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី២** បានសោយទីវង្គត បន្ទាប់មកព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះអង្គព្រះនាម**ជយវធិន ឬជយវរ្ម័នទី៣ (៨៥០-៨៧៧)**បានសោយរាជ្យស្នងព្រះអង្គ ។ ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៣ ក៏បានបន្តគង់នៅរាជធានីហរិហរាល័យ និងបានកសាងប្រាសាទខ្លះនៅតំបន់អង្គររហូតដល់សោយទីវង្គតរបស់ព្រះអង្គនៅឆ្នាំ**៨៧៧** ។

ដោយពុំមានបុត្រស្នងរាជ្យនាពេល**ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី ៣** សោយទីវង្គត ជីដូនមួយរបស់ព្រះអង្គព្រះនាម**ឥន្ទ្រវរ្ម័នទី ១ (៨៧៧-៨៨៩)** ក៏បានបន្តស្នាក់នៅរាជធានី**ហរិហរាល័យ**ដដែល ហើយក៏ជាទីក្រុងសំខាន់ដំបូងក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រ ដែលមានមនុស្សរស់នៅតាំងពីយូរយារមកហើយតាមរយៈស្ថានីយបុរេប្រវត្តិសាស្ត្រ និងដំណែលប្រាសាទបុរាណនៅតំបន់នោះ ។ ដោយមានមរតកពីអតីតកាលក្នុងការប្រើប្រាស់ប្រព័ន្ធធារាសាស្ត្រ និងនគរូបនីយកម្មតាំងពីបុរាណ ទើបនៅសម័យអង្គរមានការច្នៃប្រឌិតក៏ចេះតែមានការរីកចម្រើនឡើង ដោយការកសាងបារាយណ៍ធំមួយនៅខាងជើងរាជធានីឈ្មោះ**ឥន្ទ្រតដាត** មានបណ្តោយ **៣០០០** ម៉ែត្រ និងទទឹង **៨០០** ម៉ែត្រ ដែលអាចផ្ទុកទឹកបាន **៦** លានម៉ែត្រត្រីគុណ [8]។ ការកសាងនេះគឺធ្វើឡើងតាមតម្រូវការខាងសាសនា ប៉ុន្តែវាបានផ្តល់ផលប្រយោជន៍យ៉ាងធំធេងចំពោះវិស័យកសិកម្ម និងសម្រាប់ការប្រើប្រាស់ក្នុងទីក្រុង ។ តាមរយៈការច្បិចយកទ្រឹស្តីសាសនាមកអនុវត្តក្នុងការកសាងប្រទេស នៅឆ្នាំ**៨៨១ព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១** ទ្រង់បានកសាង **ប្រាសាទបាគង** ដែលជាប្រាសាទភ្នំមួយដែលសាងពីថ្មភក់មានទ្រង់ទ្រាយច្បាស់លាស់គឺមានយឿន ៣ ជាន់សម្រាប់តំកល់លិង្គទេវរាជឈ្មោះ **ឥន្ទ្រេស្វរ (ឥន្ទ្រ=ព្រះរាជា+ឥស្វរ =ព្រះឥសូរ)** ។

---

7 ត្រឹង ងា **ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ** (ភាគ ១) ភ្នំពេញ ១៩៧៣ ទំព័រ ៧៩

8 សមាគម Promo-khmer **ប្រទេសខ្មែរពីបុព្វសម័យរហូតដល់ការបោះបង់រាជធានីអង្គរ** (ភាគទី១) ២០០០ ទំព័រ១៨៥

២.២.៣ រាជធានីយសោធបុរៈទី១ (ក្រុងអង្គរទី១)

ក្រោយពី**ព្រះបាទឥន្រ្ទវរ្ម័នទី១** បានសោយទីវង្គតនៅឆ្នាំ**៨៨៩**បុត្ររបស់ព្រះអង្គព្រះនាមបានឡើងសោយរាជ្យបន្តនៅរាជធានី**ហរិហរាល័យ** ។ នៅឆ្នាំ៨៩៣ **ព្រះបាទយសោវរ្ម័ទី១ (៨៨៩-៩១០)** ទ្រង់បានកសាងនៅកណ្តាលបារាយណ៍ **ឥន្រ្ទតាដាក** នូវប្រាសាទលលៃដែលមានប្រាង្គអិដ្ឋ**៤** តំរៀបជាពីរជួរមុខក្រោយ ដើម្បីឧទ្ទិសចំពោះព្រះមាតាបិតានិងជីដូនជីតា ខាងព្រះមាតារបស់ព្រះអង្គ ។ យោងតាមសិលាចារឹកស្តុកកក់ធំអាចអោយយើងដឹងបានថា ព្រះអង្គបានកសាងទីក្រុងថ្មីមួយទៀតឈ្មោះថា**យសោធបុរៈទី១**[9] ដែលមាន **ភ្នំបាខែង ឬប្រាសាទបាខែង** នៅកណ្តាលសម្រាប់តំកល់លិង្គ **យសោធរេស្វរ** ដែលមានកំពែងដី **៦** គីឡូម៉ែត្រព័ទ្ធជុំវិញ និងបានកសាងបារាយណ៍មួយឈ្មោះ **យសោធរតដាក**(Baray oriental) ដែលមានបណ្តោយ **៧** គីឡូម៉ែត្រ និងទទឹង **១.៨** គីឡូម៉ែត្រ ដែលអាចផ្ទុកទឹកបាន **៣០** លានម៉ែត្រត្រីគុណ[10] គឺស្មើនឹងចំណុះទំនប់ **ឥន្រ្ទតដាក** ចំនួនពី **៤** ទៅ **៥** ដង ។

២.២.៤ រាជធានីកោះកេរ្ត៍

យោងតាមសិលាចារឹកស្តុកកក់ធំអាចអោយយើងដឹងថាចាប់ពីគ.ស **៩២១**ទៅ **ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៤**(៩២៨-៩៤០)ដែលជាប្អូនថ្លៃរបស់ **ព្រះបាទយសោវរ្ម័ទី១** បានងើបឡើងប្រឆាំងនឹងក្មួយខ្លួនឯងព្រះនាម**ហសិវរ្ម័នទី១**ដោយបានប្រមូលយកទ្រព្យសម្បត្តិក្នុងរាជធានី**យសោធរបុរៈទី១ (ក្រុងអង្គរទី១)** ទៅបង្កើតរាជធានីថ្មីនៅឯ**ឆោកគគ្យ៉រ {កោះកេរ្តិ៍(កោះជ័យជំនះ)}**ដែលមានចម្ងាយ**៧០**គីឡូម៉ែត្រខាងកើតអង្គរ[11] ។ ព្រះអង្គទ្រង់បានខិតខំកសាងសមិទ្ធិដែលសុទ្ធតែមានលក្ខណៈធំសំម្បើមហើយប្រកបដោយចលនាទៀតផង ។ ក្នុងរាជធានីនេះព្រះអង្គបានកសាងប្រាសាទធំមួយដែលមានយឿន **៧** ជាន់ កំពស់ **៣៥** ម៉ែត្រ សំរាប់តំកល់លង្គ **ត្រិភូវនេស្វរៈ** គឺ **ប្រាសាទធំ** ដែលបានកសាង

9 ម៉ាដឺឡែនហ្សីតូ ក្រែសំរួលដោយ ម៉ុញ សារី **ប្រវត្តិសាស្រ្តអង្គរ** ភ្នំពេញ ២០១១ ទំព័រ **១**

10 ម៉ាដឺឡែនហ្សីតូ ក្រែសំរួលដោយ ម៉ុញ សារី **ប្រវត្តិសាស្រ្តអង្គរ** ភ្នំពេញ ២០១១ ទំព័រ **១៤**

11 ត្រឹមងា **ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១)** ភ្នំពេញ ១៩៧៣ ទំព័រ**៨៥**

ឡើង នៅគ.ស៩៣១ ។ ក្រៅពីនេះព្រះអង្គបានកសាងប្រាសាទជាច្រើនទៀតព្រមទាំងបារាយមួយឈ្មោះ **បារាយណ៍រហាល់** ដែលមានទទឹង **៥៦០** ម៉ែត្រ និងបណ្តោយ **១២០០** ម៉ែត្រ[12]។

២.២.៥ រាជធានីយសោធរបុរៈទី២ (**ក្រុងអង្គរទី២**)

ក្នុងរជ្ជកាលរបស់**ព្រះបាទសូរិយាវរ្ម័នទី១**(១០០២-១០៨០) **រាជធានីយសោធបុរីទី១ (ក្រុងអង្គរទី១)**ត្រូវទទួលការខូចខាតទាំងអស់ជាច្រើនដោយសារសង្គ្រាមស៊ីវិល ម្ល៉ោះហើយព្រះអង្គបានបញ្ជាអោយរៀបចំស្ថាបនា និងជួសជុលនូវអ្វីដែលអាចជួសជុលបាន ។ ក្រោយមកព្រះអង្គក៏បានអោយគេគូសវាសប្លង់**រាជធានីយសោធរបុរីទី២ (ក្រុងអង្គរទី២)**ដែលមានប្រាសាទភ្នំមួយ ។ ប៉ុន្តែគ្រោងការនេះត្រូវបានសម្រេចដោយស្នាព្រះហស្ថរបស់ព្រះរាជបុត្រព្រះអង្គព្រះនាម**ព្រះឧទយាទិត្យវរ្ម័នទី ២ (១០៥០-១០៦៦)**ដែលមាន**ប្រាសាទបាពួន** ជាចំនុចកណ្តាលនៃរាជធានី និងមានកំពែងដីព័ទ្ធជុំវិញ[13] ។ ព្រមជាមួយគ្នានេះព្រះអង្គទ្រង់បានបញ្ជាអោយជីកបារាយ**បារាយខាងលិច(បារាយទឹកថ្លា)** ដែលមានប្រវែង **៨** គីឡូម៉ែត្រ និងទទឹង **២.២** គីឡូម៉ែត្រ ហើយដាក់ទឹកបានប្រហែល **៧៥** លានម៉ែត្រគ្រីគុណ[14] សម្រាប់យកទឹកប្រើប្រាស់ និងផ្គត់ផ្គង់កសិកម្មក្នុងបំណងចិញ្ចឹមទីក្រុងរបស់ព្រះអង្គនាពេលបច្ចុប្បន្ននិងអនាគត ។ នៅចំកណ្តាលបារាយនោះ ព្រះអង្គបានស្ថាបនាប្រាសាទមួយដែលមានឈ្មោះថា: **ប្រាសាទមេបុណ្យខាងលិច** សម្រាប់តំកល់បដិមាមួយដ៏ធំចម្លងធ្វើអំពីលង្ហិនដែលតំណាងអោយព្រះវិស្ណុកំពង់ផ្ទំ។

២.២.៦ រាជធានីយសោធបុរៈទី៣(**ក្រុងអង្គរទី៣ ឬប្រាសាទអង្គរវត្ត**)

ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទ**សូរិយាវរ្ម័នទី២ (១១១៣-១១៥០)** ជារជ្ជកាលមួយដែលមានកត្តិនាមល្បីល្បាញខ្ទរខ្ទារជាងគេក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រនៅប្រទេសកម្ពុជា។ បន្ទាប់ពីរៀបចំប្រទេសអោយមានដំណើរការធម្មតារួចមក ការកសាងប្រទេសអោយបានរីកចម្រើនក៏បានចាប់ផ្តើម ។ ភាពសំបូរបែបនៃសំណង់ផ្សេងៗក្នុងរាជ្យ**ព្រះបាទសូរ្យវរ្ម័នទី២** បានឆ្លុះបញ្ចាំងអោយឃើញពីការរីកចម្រើននេះ ។

12 ត្រឹមងា **ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ(ភាគ១)** ភ្នំពេញ ១៩៧៣ ទំព័រ៨៦

13 ឥន្ទ ឱបសាម៉េត **ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃព្រះរាជាណាក្រកម្ពុជា** ភ្នំពេញ ទំព័រ៦៦

14 សមាគម Promo-khmer **ប្រទេសខ្មែរពីបុព្វសម័យរហូតដល់ការបោះបង់រាជធានីអង្គរ** (ភាគទី១) ២០០០ ទំព័រ១៨៥

នៅតាមខេត្ត**ព្រះបាទសូរ្យវរ្ម័នទី២**ទ្រង់បានស្ថាបនា**ប្រាសាទភ្នំជីសូរ** **ប្រាសាទភ្នំសំណាក** **ប្រាសាទវត្តភូ** **និងប្រាសាទព្រះវិហារ**។ ជាមួយគ្នានេះព្រះអង្គបានចាប់ផ្តើមកសាង**ប្រាសាទបឹងមាលា** **ប្រាសាទព្រះខាន់(កំពង់ស្វាយ)** ។ នៅអង្គរព្រះអង្គបានកសាង**ប្រាសាទធម្មនន្ទ** **ប្រាសាទចៅសាយទេវតា** **ប្រាសាទព្រះពិធូរ បន្ទាយសំរែ** ក្នុងនោះ**ប្រាសាទអង្គរវត្ត(ឈ្មោះដើម=បរមវិស្ណុលោក)**[15]ក៏បានកសាងឡើងដោយស្នាព្រះហស្ថរបស់ព្រះអង្គផងដែរ ។ បញ្ជាក់ ៖ការវិវត្តនៃឈ្មោះ **អង្គរវត្ត** នេះអាចបានយកមកប្រើតាមប្រវត្តិសាស្ត្រ ។ ដោយយោងតាមសិលាចារឹកនៅសតវត្សទី១៦ បានបញ្ជាក់ថាឈ្មោះប្រាសាទអង្គរវត្តគឺ **ព្រះមហានគរឥន្ទ្រប្រ័ស្ថព្រះពិស្ណុលោក** មួយចំណែកទៀតនៅសតវត្សទី១៧ ឈ្មោះប្រាសាទអង្គរវត្តគឺត្រូវបានគេហៅថា **ឥន្ទ្របត្តម្ភានស្រីសុធរពិស្ណុលោក** ។ ប្រាសាទនេះបានសាង់សង់ឡើងមានលក្ខណៈវិចិត្រដើម្បីឧទ្ទិសថ្វាយ**ព្រះវិស្ណុ** ក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនា និងបង្ហាញនូវសិល្បៈខ្មែរដ៏អស្ចារ្យដល់កំពូល ។ ប្រាសាទអង្គរវត្តគឺតំណាងអោយពិភពលោក ហើយក៏តំណាងអោយប្រទេសខ្មែរផងដែរ[16] ។ ចំនែកប្រាង្គកណ្តាលតំណាងអោយភ្នំព្រះសុមេរុដែលស្ថិតនៅកណ្តាលពិភពលោក ។ ប្រាង្គទាំង ៥ តំណាងអោយកំពូលភ្នំព្រះសុមេរុ ដែលជាជាយដែនដី និងគូទឹកព័ទ្ធជុំវិញ គឺជាសមុទ្រដែលព័ទ្ធជុំវិញ ។ ប្រាសាទអង្គរវត្តមានកម្ពស់ **៦៥** ម៉ែត្រ មានក្រឡាផ្ទៃប្រហែល **២០០** ហិចតា រាងចតុកោណដែលកំណត់ដោយកំពែងជុំវិញប្រវែងប្រហែល **៥.៥** គីឡូម៉ែត្រ និងគូទឹក ឬកវិណព័ទ្ធជុំវិញប្រហែល **១៦** គីឡូម៉ែត្រ[17] ចំណែកឯកសិណពិតប្រាកដរបស់ប្រាសាទមានបណ្តោយប្រវែង **១៥០០** ម៉ែត្រ គុណទទឹង **១៣០០** ម៉ែត្រ និងទទឹងប្រវែងជាង **២០០** ម៉ែត្រ[18]។

២.២.៧ រាជធានីយសោធរបុរៈទី៤ (**អង្គរធំ ឬក្រុងអង្គរទី៤**)

បន្ទាប់ពីរំដោះប្រទេសជាតិអោយរួចផុតពីការត្រួតត្រារបស់បរទេស និងដើម្បីសម្រេចគោលដៅក្នុងការប្រយុទ្ធប្រឆាំងយ៉ាងស្វិតស្វាញប្រឆាំងនឹងពួកឈ្លានពាន ទីបំផុតព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧បានទទួលជោគជ័យ ។ ដោយសារហេតុការណ៍នេះហើយ ទើបនៅគ.ស១១៨១ **ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី**

---

[15] មីសែល ត្រាណេ **ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី ៧** ភ្នំពេញ ១៩៩៨

16 រស់ ចន្ទ្រាបុត្រ **ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ** (ភាគទី១) បារាំង ១៩៩៧ ទំព័រ **២២២**

17 ម៉ាដឺឡែនហ្ស៊ីតូ ក្រែសំរួលដោយ ម៉ុញ សារី **ប្រវត្តិសាស្ត្រអង្គរ** ភ្នំពេញ ២០១១ ទំព័រ **៧៤**

18 រស់ ចន្ទ្រាបុត្រ **ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគទី១)** បារាំង ១៩៩៧ ទំព័រ **២២២**

៧ ទូលរាជាភិសេកឡើងសោយរាជ្យនៅ**យសោធរបុរៈទី៤**ក្នុងព្រះជន្មាយុ **៥៦** ព្រះវស្សា ។ កិច្ចការដំបូងដែលព្រះអង្គត្រូវបំពេញជាបន្ទាន់ គឺការរៀបចំរាជធានីឡើងវិញដោយស្ថាបនាកំពែងថ្មធ្វើពីបាយក្រៀមដែលមានរាងចតុកោណកែងស្មើ ទប់ទ្រដោយទំបន់អំពីដីដែលជ្រុងនីមួយៗប្រវែងប្រហែល **៣** គីឡូម៉ែត្រ ហើយមានទំហំប្រហែល **៩** គីឡូម៉ែត្រក្រឡា និងគូទឹក ឬកសិណព័ទ្ធទទឹង **១០០** ម៉ែត្រ និងជម្រៅ **៥** ឬ **៦** ម៉ែត្រព័ទ្ធជុំវិញដែលមានគោបុរៈចំនួន ៥ និងមានប្រាសាទភ្នំមួយឈ្មោះ **ប្រាសាទបាយ័ន**នៅចំកណ្តាល[19] ។ សព្វថ្ងៃត្រូវបានគេស្គាល់ថា**អង្គរធំ ឬក្រុងអង្គរទី៣** ។ ប្រាង្គប្រាសាទកណ្តាលនេះជាកន្លែងសំរាប់តម្កល់វត្ថុជាទីសក្ការៈ និងបដិមាពុទ្ធរាជអង្គរយ៉ាងធំសម្បើមដែលមានកំពស់ជិត **៤** ម៉ែត្រ ។

២.២ កត្តាជំរុញអោយមានការអភិវឌ្ឍន៍ និងការរីកចម្រើនក្រុងនាសម័យអង្គរ

២.២.១ កត្តាធនធានមនុស្ស

ជនជាតិខ្មែរនៅសម័យអង្គរ ជាជនជាតិដែលមានចិត្តឧស្សាហ៍ ព្យាយាម និងពូកែច្នៃប្រឌិតដែលមានមហិច្ឆិតាធំបំផុត គឺការធ្វើអោយមានភាពរីកចំរើនលើគ្រប់វិស័យ និងភាពសំបូរសប្បាយនៅគ្រប់ផ្នែក ។ ជាសក្ខីភាពនៃការតស៊ូព្យាយាមនេះ បុព្វបុរស់ខ្មែរបានឆ្លាក់រឿងកូរសមុទ្រទឹកដោះនៅលើជញ្ជាំងប្រាសាទអង្គរវត្ត និងនៅមុខច្រកទ្វារចូលនៃបុរីអង្គរធំជាដើម [20]។ ពីព្រោះទឹកសមុទ្រហូរចញពីកូរសមុទ្រទឹកដោះ ជានិមិត្តរូបបញ្ជាក់យ៉ាងច្បាស់ពីថាមពលខាងការងារ និងការប្រណាំងប្រជែងបង្កើតផលិតផលយ៉ាងជាក់ច្បាស់ ។ម្យ៉ាងទៀតការសិក្សាចិត្តវិទ្យាអំពីសិល្បៈខ្មែរបុរាណបានផ្តល់ពត៌មានជាច្រើនស្តីពីការតស៊ូចិត្តអំណត់ និងសេចក្តីប្រាថ្នាយ៉ាងមុតមាំរបស់ខ្មែរជំនាន់នោះចំពោះអ្វីដែលខ្លួនយល់ថាល្អប្រសើរ ។

មរតកដែលមានតាំងពីសម័យហ្វូណាននិងសម័យចេនឡា បានបន្សល់មកអោយខ្មែរនាសម័យអង្គរមានតំលៃពន់ពេក ចំនែកឯមរតកអរិយធម៌ខ្មែរដែលជឿលសឿននាសម័យហ្វូណាន និងសម័យចេនឡាវិញ ក៏បានបន្សល់អោយអរិយធមិនាសម័យអង្គរឈានដល់ចំណុចកំពូល និងផ្សព្វផ្សាយ

[19] សមាគម Promo-khmer **ប្រទេសខ្មែរពីបុព្វសម័យរហូតដល់ការបោះបង់រាជធានីអង្គរ** (ភាគទី១) ២០០០ ទំព័រ១៨៥

[20] ខាត់ធី **ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា** ភ្នំពេញ ២០០៩ ទំព័រ ៦១

ល្បីល្បាញនៅអាស៊ីអាគ្នេយ៍ ។ ទេពកោសល្យរបស់មនុស្សខ្មែរបានធ្វើអោយអ្វីៗដែលមានពីមុនមកកាន់តែមានភាពល្វតលាស់ និងប្រសើរជាលំដាប់ មិនតែប៉ុណ្ណោះក៏បានបង្កើតនូវសមិទ្ធផលថ្មីៗដ៏អស្ចារ្យថែមទៀត ដែលក្នុងលោកសឹងរកអ្វីប្រៀបផ្ទឹមពុំបាន ។ ឧទាហរណ៍ ៖ ការសាងសង់បារាយណ៍ដែលតាមការប្រមាណមើលបរិមាណដី ដែលត្រូវយកចេញសម្រាប់ការជីកបារាយណ៍ខាងលិច(បារាយណ៍ទឹកថ្លា)មានប្រហែលជា **៥០០០០០** តោន ហើយនឹងត្រូវចំណាយពេលអស់ ២ ឆ្នាំសំរាប់ការធ្វើអោយសរេចនូវបាសាំងទឹកបែបនេះ ។ ការងារមួយនេះមិនត្រឹមតែចំណាយអស់ឋាមពលច្រើនប៉ុណ្ណោះទេ ថែមទាំងត្រូវការវិស្វករដែលមានសមត្ថភាពទៀតផង[21] ។

យោងតាមកំណត់ហេតុរបស់លោក **ជាវ តាក្វាន់** និងសិលាចារឹកដែលបានរកឃើញ គេអាចប៉ាន់ប្រមាណបានថា ប្រជាជនសរុបនៅតំបន់អង្គរមានចំនួនជិត ១ លាននាក់ នៅចុងសតវត្សទី១៣ ហើយប្រជាកសិករមានចំនួន ៧០ %នៃប្រជាជនសរុប ។ ចំនួនអ្នកដាំដុះដ៏លើសលុបនេះក៏បានធ្វើអោយប្រទេសកម្ពុជានាសម័យនោះទទួលបាននូវគោគផលដ៏ច្រើនបរិបូរណ៍[22] ។

២.២.២ កសិកម្ម

យើងបានដឹងរួចមកហើយថា ខ្មែរបានជ្រើសរើសយកទីតាំងរាជធានីនៅតំបន់អង្គរ ព្រោះជាកន្លែងសម្បូរណ៍ដោយសម្បត្តិធម្មជាតិ ជាពិសេសគឺទឹក ។ លោក **ប៉ែលណាគ្រោលីយេ** បានពោលថានៅសម័យនោះទឹកនៅតំបន់អង្គរមិនជាខ្វះទេតែចំណោទស្ថិតនៅត្រង់ថាការចែកចាយទឹកអោយបានទៅដល់គ្រប់កន្លែងប៉ុណ្ណោះ ។ លោកបានបន្ថែមទៀតថា ដោយខ្មែរមានដូនតាជាអ្នកជំនាញខាងនយោបាយទឹក គេក៏បានបន្តនយោបាយទឹកនេះតទៅទៀត ហើយក៏បានបោះជំហានយ៉ាងវែងក្នុងវិស័យនេះ ដោយបានធ្វើការផ្លាស់ប្តូរបច្ចេកទេសបញ្ចេញទឹកពីស្រែមកជាការបញ្ចូលទឹកក្នុងស្រុកវិញ ។ ឯនយោបាយសន្សំទឹកដើម្បីបង្ហូរទៅក្នុងស្រែ នៅពេលដែលគេត្រូវការនោះគឺត្រូវរៀបចំអោយម៉ត់ចត់ដំបូងដោយព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្មនទី១ ។ ព្រះអង្គបានយកព្រះទ័យទុកដាក់នឹងកសិកម្ម

---

[21] Louis Frédéric, **La Vie Quotidienne dans la Péninsule Indochinoise à l'époque d'Angkor,** Paris, Hachette, 1981, P. **144**

[22] Louis Frédéric, **La Vie Quotidienne dans la Péninsule Indochinoise à l'époque d'Angkor**, Paris, Hachette, 1981, P. **144**

ដែលធម្មតាពឹងផ្អែកទាំងស្រុងទៅលើទឹកភ្លៀង និងខ្យល់រដូវ ។ ការកើនចំនួនប្រជាពលរដ្ឋតម្រូវអោយគេប្រឹងប្រែងបង្កើតផលិតផលកសិកម្មថែមទៀត យ៉ាងណាមិញព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១បានរៀបចំតាមរបៀបដែលប្រទេសចេនឡាធ្លាប់បានធ្វើរួចមកហើយ គឺការទប់ទឹកបង្ខាំងទុកក្នុងតំបន់ធំៗរួចជីកប្រឡាយបង្ហូរទឹកនោះបញ្ចូលក្នុងស្រែផង បញ្ចូលទៅក្នុងស្រះធំៗ និងប្រឡាយឯទៀតនៅក្នុងទីក្រុងផងដើម្បីទុកប្រើប្រាស់ជាប្រយោជន៍សាធារណៈ ។ នយោបាយទឹករបៀបនេះត្រូវបានអនុវត្តនៅសម័យអង្គរជាបន្តទៅទៀតយ៉ាងម៉ត់ចត់ ជាហេតុនាំអោយកើតភាពសម្បូរណ៍សប្បាយដល់ប្រទេសអស់រយៈកាលជាច្រើនទសវត្ស ។

ដោយសារតែកសិកម្មនៅប្រទេសកម្ពុជា ផ្តេកផ្តួលទាំងស្រុងទៅលើធម្មជាតិ ដែលអាចផ្តល់ផលស្រូវបានតែម្តងក្នុងមួយឆ្នាំបែបនេះ ជាហេតុធ្វើអោយដំណាំស្រូវអោយផលមិនគ្រប់គ្រាន់សំរាប់បំពេញសេចក្តីក្នុងស្រុកនោះទេ ម្ល៉ោះហើយនៅសម័យអង្គរ បុព្វបុរសបានស្ថាបនានៅជុំវិញរាជធានីនូវបឹងធំៗហៅថា បារាយណ៍សន្សំទឹកទឹកភ្លៀងនៅរដូវវស្សា និងជាមួយទឹកស្ទឹងសៀមរាបដែលហូរចុះពីលើភ្នំគូលេន ។ លុះផុតរដូវភ្លៀង គេអាចចែកចាយទឹកបារាយណ៍ទាំងនោះតាមប្រឡាយនានាបង្ហូរចូលទៅក្នុងស្រែ ។ តាមមធ្យាបាយបែបនេះ ទើបប្រជាកសិករខ្មែរអាចធ្វើស្រែបាន៣ ឬ៤ដងក្នុងមួយឆ្នាំ ហើយនៅរដូវប្រាំងគេអាចធ្វើដំណាំស្រូវម្តងទៀតនៅនឹងបាតបារាយណ៍ ដែលនៅទីនោះមានដីល្បាប់ដ៏មានជីជាតិ ហើយដែលមានសភាពសើមស្រាប់ ។ យោងតាមសិលាចារឹកនានានៅប្រទេសកម្ពុជា អាចអោយយើងធ្វើការវាយតំលៃបានថា ផលិតផលស្រូវនៅតំបន់អង្គរចុងសតវត្សទី១២មានចំនួនច្រើនលើសលប់ ។ ដោយការគណនាគេរកឃើញថានៅជុំវិញប្រាសាទតាព្រហ្មមាន ៨៣៨ ភូមិស្មើនឹងប្រជាជនចំនួន**៨១.៦៤០** គ្រួសារ បង្កបង្កើនផលស្រូវបានគ្រប់គ្រាន់សំរាប់ការផ្គត់ផ្គង់ផ្ទាល់ខ្លួន និងបង់ពន្ធថែមទៀតចំនួន **១១.១៩២** តោនសំរាប់ផ្គត់ផ្គង់ដល់មន្ទីរពេទ្យមានន័យថាផលស្រូវទទួលបានសរុបមានចំនួនយ៉ាងតិច **៣៦.០០០** តោន ។ ដូចច្នេះ ភូមិនីមួយៗអាចមានសមាជិកចំនួន **៥** នាក់ បរិមាណស្រូវផលិតបានក្នុងប្រជាជនម្នាក់ប្រហែល **៤០០** គីឡូក្រាមដែលនេះជាបរិមាណមួយច្រើនបំផុត បើប្រៀបធៀបមកដល់បច្ចុប្បន្ននេះប្រហែលជា

ពិបាកនឹងផលិតបាន ទោះក្នុងលក្ខខណ្ឌសមប្រកបយ៉ាងណាក៏ដោយ ។ ជាសរុបផលិតផលប្រចាំឆ្នាំដែលទទួលបាននៅតំបន់អង្គរអាចឈាន់ដល់ **១៥.០០០០** តោននៅលើផ្ទៃដីត្រឹមតែជិត **១០០០** គីឡូម៉ែត្រក្រឡាប៉ុណ្ណោះ[23] ។

លោក Henristierlin អ្នកឯកទេសជនជាតិស្វីសម្នាក់បានគន់គូរឃើញថា នៅលើផ្ទៃដី ១០០០ គីឡូម៉ែត្រក្រឡានៅតំបន់អង្គរ គេអាចផលិតស្រូវបានក្នុង ១ឆ្នាំ ប្រហែល **១៥.០០០០** តោនដែលអាចចិញ្ចឹមប្រជាជនដល់ទៅ **៨០.០០០០** នាក់ ហើយនៅសល់ **៥០ %** ទៀត អាចនាំយកទៅផ្តល់អោយតំបន់ផ្សេងៗទៀតបាន[24] ។ ខាងក្រោមនេះជាពេលវេលាប្រកបដោយដំណាំស្រូវ ដែលសឹងតែគ្មានពេលចន្លោះ និងបែងចែកក្នុងរយៈពេល ១ ឆ្នាំពេញតាមប្រក្រតិទិនលំអិត :

- សាបគ្រាប់នៅខែឧសភា ដកស្ទូងនៅខែមិថុនា និងប្រមូលផលលើកទីមួយនៅចុងខែតុលា
- សាបព្រោះលើកទីពីរនៅខែកញ្ញា(មួយខែកន្លះមុនចំរូតលើកទីមួយ) ដកស្ទូងនៅដើមខែវិច្ឆិកា និងច្រូតកាត់លើកទីពីរនៅខែមករា
- សាបលើកទី៣នៅចុងខែធ្នូ ហើយដកយកទៅស្ទូងនៅខែកុម្ភៈ និងចុងបញ្ចប់ប្រមូលផលនៅខែឧសភារហូត ដល់ភ្លៀងមូសុងលើកទីមួយមកដល់វិញ ។

មួយវិញទៀតការដាំដុះស្រូវនេះមិនធ្វើការនៅតាមវាលស្រែប៉ុណ្ណោះទេ ថែមទាំងនៅតាមអាងទឹកធំៗ ស្រះទឹក និងបឹងបួរទៀតផង ។ ប្រភេទពូជស្រូវខ្លះ អាចដុះលូតលាស់បានយ៉ាងលឿននៅក្នុងថ្នាល ដែលមានទឹកច្រើន អាចដុះបានរហូតដល់ ១០ សង់ទីម៉ែត្រក្នុងមួយថ្ងៃ ហើយដើមរបស់វាអាចមានកំពស់ដល់រាប់ម៉ែត្រ និងដុះផុតពីទឹក ។

២.២.៣ សិប្បកម្ម

ប្រទេសមួយដែលប៉ិនប្រសប់យ៉ាងខ្លាំងខាងវិស័យសិល្បៈចម្លាក់ខាងផ្នែកសំណង់អំពីឈើ ឬអំពីថ្មប្រទេស នោះប្រាកដជាមានប្រជាជនដែលស្ទាត់ជំនាញខាងផ្នែកសិប្បកម្មជាមិនខាន ។ ម៉្យាងវិញ

---

[23] Louis Frédéric, **La Vie Quotidienne dans la Péninsule Indochinoise à l'époque d'Angkor**, Paris, Hachette, 1981, P. **142**

[24] សមាគម Promor-khmer **ប្រទេសខ្មែរពីបុព្វសម័យរហូតដល់ការបោះបង់ចោលសម័យអង្គរ** (ភាគទី១) បារាំង ២០០០ ទំព័រ៥៦

ទៀតលោក **ជីវតាក្វាន់**ក្តី រូបចម្លាក់នៅលើជញ្ជាំងប្រាសាទក្តី បានប្រាប់អោយយើងដឹងថា ខ្មែរជំនាន់សងម័យអង្គរចូលចិត្តគ្រឿងឈើប្រដាប់ប្រណីតមានអលង្ការជាដើម ។

លោក **ជីវ តាក្វាន់**បានកត់សំគាល់ថា នៅសតវត្សទី១៣ ប្រជាជនសម័យអង្គរចេះត្បាញសំពត់សំលៀកបំពាក់ ហើយចេះដាំមន និងចិញ្ចឹមនាង ដើម្បីយកសូត្រដោយយកពូជពីស្រុកជិតខាង ។ លើសពីនេះប្រជាជនសម័យអង្គរក៏ចេះធ្វើទូធំតូច សង្ហារឹមគ្រប់យ៉ាងល្អវិចិត្រ ចេះឆ្លាក់វត្ថុធ្វើអំពីឈើ និងភ្លុក ដើម្បីធ្វើជាគ្រឿងលំអ ធ្វើល្អី កញ្ច្រែង កន្ទេល សព្វសារពើ -ល- ។ ប្រដាប់ប្រដាទាំងឡាយនេះគេអាចដឹងបានដោយសាររូបចំលាក់លើជញ្ជាំងប្រាសាទនានា និងដោយសិលាចារឹកដែលរៀបរាប់នូវមុខសំភារៈជាច្រើនអនេកសំរាប់ប្រើប្រាស់នៅក្នុងប្រាសាទតាព្រហ្ម និងព្រះខាន់(អង្គរ) ។

នៅសម័យអង្គរគេឃើញមាននៅសល់ឥដ្ឋ ក្បឿង ព្រមទាំងគ្រឿងភាជន៍ គ្រឿងប្រដាប់ផ្សេងៗនិងរូបសំណាកជាច្រើនពីលោហធាតុ ។ អត្ថបទសិលាចារឹកនៅបន្ទាយឆ្មារ និងបាយ័នបានបញ្ជាក់ថាមានប្រាសាទខ្លះសង់អំពីសំភារៈស្រាលៗ(ឈើ) ហើយប្រក់សំណា ឬក្បឿង ។ អគារដែលប្រក់សំណពុំឃើញនៅមានសេសសល់ទេ រីឯអគារប្រក់គ្រឿងសំបូរណាស់នៅសម័យអង្គរជាពិសេសគេហដ្ឋានរបស់អភិជន (តាមរយៈកំណាយដីនៅបរិវេណ ក្រុងអង្គរបានបង្ហាញអោយឃើញនូវសំណល់កំទេចក្បឿងជាច្រើន) ឯក្បឿងនេះមានគុណភាពប្លែកៗគ្នាទៅតាមមជ្ឈដ្ឋានដី ដីឥដ្ឋខ្លះពណ៌ផ្កាឈូកលឿងបន្តិចនៅតំបន់អង្គរ និងខ្លះទៀតដីឥដ្ឋមានពណ៌ស្ទើរតែស ។ ចំនែកឯគ្រឿងភាជន៍វិញ នៅសម័យអង្គរ ប្រជាជនតែងយកគ្រឿងនេះដើម្បីដាក់ទឹកត្រី ទឹកសីអ៊ីវ បិទស្រា ដាក់គ្រាប់ធញ្ញជាតិ និងដាក់ជាតិជ័រផ្សេងៗ ។ អ្នកស្រុក(ប្រជាជនធម្មតា)តែងប្រើគ្រឿងភាសជន៍ធ្វើពីដីឯពួកអភិជន និងស្តេចប្រើគ្រឿងប្រដាប់ដែលច្រើនតែធ្វើអំពីសំរិទ្ធ ស្ពាន់ ប្រាក់ មានសំរាប់ដាក់គ្រឿងក្រអូប ឬប្រើប្រាស់ក្នុងពិធីផ្សេងៗ ។

ម្យ៉ាងវិញទៀតគ្រឿងដែលធ្វើអំពីលោហធាតុ ដោយយោងតាមលោក **សុង ស៊ីង** ក្នុងសៀវភៅឈ្មោះ "**ចនលាអារ្យធម៌**" បានអះអាងថានៅសម័យអង្គរមានដុតរំលាយដែក ស្ពាន់ ប្រាក់ លង្ហិន

សំរិទ្ធ មាសធ្វើគ្រឿងប្រដាប់ប្រើប្រាស់គ្រប់បែបយ៉ាង[25] ។ អ្នកស្រី **ម៉ា ដឺ ឡែនហ្សីតូ**ក៏បានសរសេរដែរថា ខ្មែរសម័យអង្គរប្រហែលជាចេះស្លដែក ស្លសំរិទ្ធ ព្រោះភស្តុតាង គឺគេរកឃើញរូបបដិមាព្រះវិស្ណុកំពុងផ្ទុំមួយយ៉ាងធំ សំបើមធ្វើអំពីសំរិទ្ធតែបាក់បែកអស់មួយភាគធំ រូបនេះត្រូវបានគេចាត់ទុកថាជាស្នាដៃយ៉ាងវិសេសមួយក្នុងលោកខាងផ្នែកគ្រឿងសំរិទ្ធ លោកស្រីបានសរសេរថា៖"De très beaux bronzes ont été coulés à l'époque du Bophoun. Nous avons signalé le gigantesque vishnu couché du Mébon Occidental "[26] ។

២.២.៤ គមនាគមន៍

បណ្តាញផ្លូវថ្នល់បូករួមជាផ្លូវទឹកទាំងឡាយ ទោះផ្លូវទឹកនោះមានកំណើតពីធម្មជាតិក្តី ឬជីកដោយមនុស្សក្តីសុទ្ធសឹងតែមានសារៈសំខាន់ណាស់ចំពោះការដឹកជញ្ជូនផ្នែកពាណិជ្ជកម្ម ។ តាមធម្មតាទំនប់ដែលគេលើកព័ទ្ធជុំវិញបារាយណ៍នីមួយៗ សុទ្ធសឹងតែផ្លូវថ្នល់សំរាប់ចរាចរណ៍ផងដែរ ។ ជាឧទាហរណ៍នៃការសង់ផ្លូវថ្នល់ក្នុងរជ្ជកាល ព្រះបាទយសោវរ្ម័នទី១ ព្រះអង្គបានអោយគេសង់ផ្លូវភូមិន្ទមួយក្រាលថ្មពីយសោធបុរៈទៅកាន់ហរិហរាល័យ ។ ក្នុងរជ្ជកាល ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ គេដឹងថាព្រះអង្គបានអោយគេសង់ផ្លូវជាច្រើនខ្វាត់ខ្វែងក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ជាអាទិ៍ផ្លូវថ្នល់ពីក្រុងអង្គរទៅកាន់ក្រុងវិជ័យនៅប្រទេសចម្ប៉ា និងផ្លូវថ្នល់ពីក្រុងអង្គរដដែលទៅកាន់ភិម៉ាយ(ប្រទេសសៀមសព្វថ្ងៃ) ។ លោកជីវ តាក្វាន់បានសង្កេតថានៅតាមដងផ្លូវទាំងនេះមានស្ថាបនាសាលាសំណាក់ជាច្រើនសម្រាប់អោយឈ្មួញចតទូក និងអ្នកដំណើរផ្លូវឆ្ងាយឈប់សំរាក ។ កម្ពុជាយើងនៅសម័យអាណាចក្រអង្គរ មានយ៉ាងតិចណាស់ផ្លូវថ្នល់ទំនាក់ទំនងគ្នាធំៗចំនួន ៧ ខ្សែ ដូចជា ៖

១. ផ្លូវទឹកក្រុងអង្គរទៅកំពង់ធំ

២. ពីក្រុងអង្គរទៅប្រាសាទព្រះខាននៃស្រុកកំពង់ស្វាយ

៣. ផ្លូវប្រាសាទបឹងមាលាទៅវត្តភូ(បច្ចុប្បន្ននៅលាវ)ឆ្លងតាមកោះកែរ

៤. ផ្លូវពីប្រាសាទបឹងមាលាទៅបឹងធំ

[25] ពៅ សារឿន ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ភ្នំពេញ ២០១០ ទំព័រ៨៣

[26] M.Giteau, **Histoire du Cambodge**, op. cit.

៥. ផ្លូវពីក្រុងអង្គរទៅភិមាយ(បច្ចុប្បន្ននៅសៀម)ដោយកាត់លើខ្ពស់រាបកូរ៉ាត

៦.ផ្លូវពីក្រុងអង្គរទៅប្រាសាទបន្ទាយឆ្មារ

៧.ផ្លូវពីអង្គរទៅបឹងធំ[27]

ផ្លូវសំខាន់ទាំងនេះដែលមានទទ្រូងទំហំ **១០** ទៅ **២៥** ម៉ែត្រ និងក្រាលដោយឥដ្ឋត្រូវបានធ្វើឡើងដោយលើកខ្ពស់ពីដីពី ២ ម៉ែត្រ ទៅ ៦ ម៉ែត្រ ដើម្បីការពារពេលមានទឹកជំនន់ និងទឹកហូរហៀរនៅរដូវភ្លៀង ។ ផ្លូវទាំងនោះសំរាប់ប្រើចំពោះការធ្វើដំណើរជាផ្លូវការរបស់មន្ត្រី និងព្រះមហាក្សត្រតែរាស្ត្រសាមញ្ញទូទៅអាចប្រើបានដែរ ។ ដើម្បីទៅភូមិ ឬទៅកន្លែងដាច់ស្រយោលពិបាកនឹងទៅណាស់មន្ត្រី ឬអ្នករាជការជាន់ខ្ពស់ប្រើដំរីជាយាន ដើម្បីសំរួលការធ្វើដំណើរ ។ ចំពោះយុទ្ធនាការយោធាក្នុងសង្គ្រាមជាដើមក៏គេប្រើដំរី និងសេះជាយានដែរតែទ័ពភាគច្រើនដើរ ដោយថ្មើរជើងតាមពីក្រោយទ័ពដំរី ។ សំរាប់ដំណើរវែងឆ្ងាយ និងពិបាក គេចូលចិត្តតាមនាវាឡើងចុះតាមផ្លូវទឹកជាង ។

២.២.៥ ពាណិជ្ជកម្ម

យើងដឹងហើយថាតំបន់អង្គរឋិតនៅផ្លូវត្រឡែងកែង នៃចរន្តពាណិជ្ជកម្មទាំងឡាងទាំងខាងក្នុងប្រទេស និងខាងក្រៅប្រទេស ដោយសារតែបណ្តាញគមនាគមន៍ប្រទាក់ប្រទងគ្នាក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ និងដោយសារតែការរីកចំរើនលូតលាស់នៃកសិកម្ម និងសិប្បកម្មនេះផង ។

សកម្មភាពជំនួញក្នុងស្រុកមានការមមាញឹកដូចសព្វមួយដង ព្រោះរូមចំលាក់នៅលើជញ្ជាំងប្រាសាទបាយ័ន បានបង្ហាញអំពីផ្សារប្រកបដោយមនុស្សអ៊ូអរ លើសពីនេះលោក ជីវ តាក្វាន់បានសរសើរថាមានការប៉ិនប្រសប់យ៉ាងខ្លាំងក្នុងរឿងជំនួញដូចជា ៖ លក់ស្រូវ អង្ករ ក្រណាត់ល្អៗមកពីស្រុកចិន ស្រុកសៀម ស្រុកចាម ព្រមទាំងថ្នាំសង្កូវគ្រប់មុខទៀតផង ។ លើសពីនេះខ្មែរសម័យអង្គរក៏បានធ្វើការទាក់ទងពាណិជ្ជកម្មជាមួយបរទេសផងដែរ តាមរយៈការនាំចេញទៅក្រៅដែលជារបស់បានមកពីធម្មជាតិដូចជា ៖ ក្រវ៉ាញ ភ្លុកដំរី កុយរមាស ជ័យរុក្ខជាតិផ្សេងៗ -ល- ។

[27] ៧ សារឿន ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ភ្នំពេញ ២០១០ ទំព័រ៤៣

ចំពោះជំនួញនាំចូលពីបរទេស(ប្រទេសចិន)វិញ គេអាចដឹងច្បាស់បានថាខ្មែរសម័យអង្គរត្រូវការមាស ក្រណាត់ សំណ ប៉ាន់តែ ថូផ្កាលាបពណ៌ទឹកប្រាក់ ស្ពាន់ធ័រ ថាសស្ពាន់ គុជ ...-ល- ។ ប្រទេសសៀម(នៅសតវត្សទី ១៣)ខ្មែរនាំចូលច្រើនតែក្រណាត់ និងសំពត់ ដូចជាប្រទេសចម្ប៉ាផងដែរ ។ ប៉ុន្តែសំពត់ដែលមានសាច់ម៉ដ្ឋល្អ នោះច្រើនបានមកពីប្រទេសនៅភូមិភាគសមុទ្រខាងលិចហើយមានតែស្តេច ឬនាម៉ឺនធំៗទេដែលប្រើសំពត់បែបនេះ ។

ឯជំនួញផ្លូវទឹកនៅតែមានសកម្មភាពមមាញឹកដដែល តែគ្រាន់តែប្លែកពីសម័យហ្វូណនត្រង់ចំណុចដែលថាសម័យនោះគេចូលចិត្តធ្វើជំនួញជាមួយបរទេសតាមសមុទ្រ ។ ម្តងនេះសកម្មភាពជំនួញច្រើនធ្វើនៅតាមផ្លូវទឹកក្នុងប្រទេស តែកំពង់ផែអូកែវ ឬអូកែវដែរនៅតែដើរតួយ៉ាងសំខាន់នៅក្នុងវិស័យពាណិជ្ជកម្មដ៏រស់រវើកជាមួយបរទេស ពិសេសជាមួយឥណ្ឌា ព្រោះកំពង់ធំនេះគឺជាចំណុចជួបគ្នារវាងអ្នកដំណើរ ឬអ្នករកស៊ីមកពីប្រទេសខាងកើត និងមកពីប្រទេសចិន[28] ។

ជាការពិតណាស់នៅសម័យអង្គរ មានកប៉ាល់ចិនមួយចំនួនទោះតិច ឬច្រើនតែជាទៀងទាត់បានមកដល់ប្រទេសចម្ប៉ា និងកម្ពុជា ហើយក៏ប្រហែលទៅប្រទេសជ្វា ស៊ូម៉ាត្រា និងឆ្នេរសមុទ្រម៉ាឡេស៊ីដែរ ដើម្បីស្វែងរកទិញផលិតផលនៅតាមតំបន់នេះ ឬក៏ដើម្បីបញ្ជូនអ្នករាជទូតជាដើម ។

ក្រៅពីទន្លេ បឹងបួ និងស្ទឹងជាច្រើននេះ ខ្មែរយើងបានជីកព្រែក ប្រឡាយជាច្រើនទៀត ដែលទូកជំនួញតូចធំអាចធ្វើដំណើរឆ្លងកាត់ចុះឡើងរហូតដល់កំពែងបូរីអង្គរធំ ។ លោកប៉ែរណា គ្រោលីយេបានសរសេរថានាវាសមុទ្រធំៗអាចឡើង តាមទន្លេមេគង្គឆ្លងចូលបឹងទន្លេសាប ហើយឡើងរហូតដល់មាត់ច្រាំងនៅក្បែរតំបន់អង្គរ(នៅរដូវវស្សា) ។

ដូចនេះក្រុងអង្គរឋិតនៅទីប្រជុំ នៃចរន្តពាណិជ្ជកម្មក្រៅស្រុក និងក្នុងស្រុកដោយសារតែបណ្តាញផ្លូវគោក និងផ្លូវទឹងទាំងឡាយនេះឯង ។

[28] Louis Frédéric, **La Vie Quotidienne dans la Péninsule Indochinoise à l’époque d’Angkor**, Paris, Hachette, 1981, P. 115

២.២.៦ អប់រំសិក្សា

របៀបកត់ត្រានៅសម័យអង្គរគឺគេសរសេរនៅលើថ្ម ឬនៅលើស្បែកសត្វ តែការសរសេរលើស្បែកសត្វ គ្មានឯកសារសេសសល់ដល់សព្វថ្ងៃនេះទេ ។ ក្នុងការកត់ត្រាលើផ្ទាំងថ្ម "សិលាចារឹក" គេនិយមប្រើភាសាសំស្ក្រឹត ភាសាខ្មែរបុរាណ និងភាសាបាលី ។ គេបានរកឃើញសិលាចារឹកសម័យនគរភ្នំមួយនៅ វ៉ូកាញ់ ក្នុងភូមិភាគ ញ៉ាត្រាង (យួនខាងត្បូង) ជាសិលាចារឹកខ្មែរដំបូងបង្អស់ ប៉ុន្តែសេចក្តីក្នុងសិលាចារឹកនោះជាភាសាសំស្ក្រឹត[29] ។ ការសិក្សាប្រៀបធៀបបានឲ្យដឹងថាអក្សរខ្មែរបុរាណនឹងអក្សរឥណ្ឌាខាងត្បូងមានទ្រង់ទ្រាយដូចគ្នា។

ភាសាសំស្ក្រឹតជាភាសាដែលអ្នកប្រាជ្ញសំរាប់ប្រើកត់ត្រាធ្វើបញ្ជីព្រះរាជវង្សនុវង្ស ឬមហាក្សត្រ និងតែងសេចក្តីសរសើរដល់ក្សត្រដែលសាងប្រាសាទ ឬអស់លោកដែលមានសទ្ធាជ្រះថ្លាធ្វើអំណោយទាន ។ តាមសិលាចារឹកភាសាខ្មែរបុរាណសម្រាប់កត់ត្រា រាយរឿងការកសាង និងសេចក្តីរៀបរាប់ពួកមនុស្សបំរើ និងគ្រឿងប្រដាប់ប្រដាដែលវេរថ្វាយព្រះវិហារ ។ ភាសាសំស្ក្រឹត និងភាសាខ្មែរបុរាណនិយមទាក់ទងនឹងប្រវត្តិក្សត្រ ព្រមទាំងការគ្រប់គ្រងអាណាចក្រខ្មែរ ដែលមានប្រើច្បាប់សម្រាប់ស្រុកទេស សម្រាប់តុលាការព្រមទាំងកត់ត្រាវិជ្ជាដោយមុខផ្សេងៗទៀត ។ ភាសាសំស្ក្រឹតត្រូវបានគេធ្វើដោយប្រពៃនាពេលនោះ ។ សិលាចារឹកបានប្រាប់ពីមុខងារសំខាន់ៗដែលក្សត្រីពីររូបបានបំពេញជាប្រយោជន៍ដល់បញ្ញា និងការចេះដឹងគឺព្រះនាងឥន្ទ្រទេវី និងព្រះនាងជ័យរាជទេវី (ជាបងប្អូនបង្កើតនឹងគ្នា និងជាអគ្គមហេសីរបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧) ។ ព្រះនាងឥន្ទ្រទេវីចេះវិជ្ជាអក្សរសិល្ប៍ ចេះភាសាសំស្ក្រឹតច្បាស់លាស់ ចេះវិទ្យាសាស្ត្រផ្សេងៗ ហើយមានប្រាជ្ញាឈ្លាសវៃផង ។ព្រះនាងឥន្ទ្រទេវីត្រូវបានព្រះរាជាតែងតាំងជាសាកលវិទ្យាធិការនី នៅសាកលវិទ្យាល័យមួយឈ្មោះថាទិលកុត្តរ ហើយព្រះនាងបង្ហាត់បង្រៀនស្រីខ្មែរអំពីមុខវិជ្ជាសាសនានៅក្នុងវត្តមួយឈ្មោះនរេន្ទ្រាស្រម គឺព្រះនាងឥន្ទ្រទេវីនេះហើយ ដែលបានណែនាំបញ្ចុះបញ្ចូលព្រះស្វាមីអោយងាកមកកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនាមុតមាំ ។ ចំណែកព្រះនាងជ័យរាជទេវី ជាព្រះរាជកនិដ្ឋភគីនីវិញ ព្រះនាង

[29] ខាត់ ធី **ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា** ភ្នំពេញ ២០០៩ ទំព័ ៦ **៥៩**

តែងមានព្រះទ័យសន្តោសប្រោសប្រណីដល់ពួកក្មេងស្រីកំព្រា ហើយបានណែនាំពួកទាំងនេះអោយសាងផ្នួសជាដូនជីនៅក្នុងភូមិមួយឈ្មោះ **ធម៌កេរ្តិ៍** ។ ព្រះនាងថែមទាំងធ្លាប់បានចាត់ចែងអោយគេលេងល្ខោនជាតកទៀតផង ។

ក្រៅពីរៀបរាប់ខាងលើនៅសម័យអង្គរមានមហាវិទ្យាល័យ និងសាកលវិទ្យាល័យដែលជាថ្នាលសម្រាប់បណ្តុះបណ្តាលការចេះដឹងសព្វសារពើ ។ យោងតាមចំនួន និងទំហំនៃប្រាង្គប្រាសាទ និងក្បាច់ចំលាក់ទាំងឡាយឃើញថា សំបូរស្ថាបត្យករ វិស្វករ ជាង និងសិប្បករណាស់ ។ ជាមួយគ្នានេះប្រាកដជាមានអ្នកចេះដឹងមុខវិជ្ជាបន្ទាប់បន្សំជាចាំបាច់ដទៃទៀតជាច្រើន នៅក្នុងមជ្ឈដ្ឋានប្រជារាស្ត្រដូចជា៖ គណិតវិទ្យា និងតារាវិទ្យាជាដើម ។ដូចច្នេះដើម្បីផ្ទេរចំនេះវិជ្ជាពីជំនាន់មនុស្សមួយទៅជំនាន់មនុស្សមួយទៀត លុះត្រាតែមានការអប់រំ បង្ហាត់បង្រៀនគ្នា បានន័យថា គោងតែមានរោងជាងនិងសាលាតាមបែបណាមួយមិនខាន។ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទយសោវរ្ម័នទី ១ វត្តយសោធរាស្រមជាទីប្រជុំនៃនិស្សិតបរទេស ដែលរមែងស្វះស្វែងមករៀនចំនេះវិជ្ជាផ្សេងៗអំពីប្រទេសខ្មែរ ។ តួយ៉ាងនៅក្នុងសម័យបាយ័ន មានបដិមាជាច្រើនបង្ហាញលក្ខណៈប្រហាក់ប្រហែលគ្នា ជាហេតុនាំអោយគេសន្មតថា ចេញពីរោងជាងតែមួយ ឬសាលាតែមួយ ។ ម្យ៉ាងទៀតគួរចាប់អារម្មណ៍ដល់សិលាចារឹកទាំងឡាយនៅសម័យនោះ ដែលរមែងតែងតែអួតសរសើរគុណសម្បត្តិខាងផ្លូវបញ្ញា និងផ្លូវសីលធម៌របស់តួអង្គនានា មិនថាប្រុស ឬស្រី មិនថាស្តេច ឬរាស្ត្រឡើយ ហើយទាំងនេះសអោយឃើញច្បាស់ថាគេចេះអោយតម្លៃទៅលើចិត្តគំនិតច្រើនជាងទៅលើបុណ្យសក្តិ និងសំភារៈ ដែលទាំងអស់នេះជាការអប់រំនៅសម័យអង្គរ ។

២.២.៧ សង្គមកិច្ច "វេជ្ជសាស្ត្រ"

ដោយមានឧត្តមគតិស្នេហាជាតិស្រឡាញ់ប្រជារាស្ត្រ នៅចុងសតវត្សទី ១២ **ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧** បានកសាងមន្ទីពេទ្យគ្រប់ទីកន្លែងនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាមាន ១០២ កន្លែងនិងធម្មសាលា ឬសាលាសំណាក់**១២១** ហើយមានប្រជារាស្ត្រគ្រប់ស្រទាប់វណ្ណៈអាចចូលទៅព្យាបាលដោយគ្មានរើសអើង ។ នៅតាមមន្ទីពេទ្យទាំងនោះមានចារឹកពាក្យស្លោកថាៈ..."**ជំងឺរបស់ប្រជារាស្ត្រ**

ធ្វើឲ្យព្រះអង្គឈឺចាប់ជាងជំងឺផ្ទាល់ព្រះអង្គទៅទៀត ពីព្រោះថាសេចក្តីឈឺចាប់របស់ប្រជារាស្ត្រនេះ ហើយ ដែលជាសេចក្តីឈឺចាប់របស់ព្រះរាជាទាំងឡាយ ពុំមែនជាសេចក្តីឈឺចាប់ផ្ទាល់ទេ ដែលធ្វើឲ្យព្រះអង្គឈឺចាប់[30] ” ។ ចំណេះដឹង និងបទពិសោធន៍ក្នុងវិស័យសង្គមកិច្ចទាំងនេះប្រជារាស្ត្រខ្មែរមានការយល់ដឹងជាយូរមកហើយ ។ គ្រូព្យាបាលជំងឺស្គាល់ច្បាស់លាស់ពីលក្ខណៈរោគជាសាវន្ត និងជំងឺមួយចំនួនធំ ហើយអាចព្យាបាលជំងឺទាំងនេះបានជាសះស្បើយ តាមរយៈថ្នាំផ្សំពីរុក្ខជាតិដែលមាននៅក្នុងស្រុក ។ មន្ទីពេទ្យជាច្រើនបានសង់រាយពាសពេញប្រទេស និងមានតួនាទីព្យាបាលប្រជារាស្ត្រដោយពុំគិតពីឋានៈ ឬវណ្ណៈអ្វីឡើយ ។ ព្រះរាជបន្ទូលរបស់**ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី ៧** ចារទុកនៅតាមមន្ទីរពេទ្យបានអោយយើងដឹងថា បុព្វបុរសយើងចេះផ្សំថ្នាំនានាអំពីរុក្ខជាតិ និងរូបធាតុក្រអូបទាំងឡាយដែលជារូបធាតុក្នុងស្រុកមានដូចជា ៖ ម្រេចម៉ត់ ដើមប្រេងខ្យល់ស្ករ ទេពភារូ វ៉ាន់ស៊ុយ ក្រវាញ ខ្ញី ទឹកឃ្មុំ...-ល- ។ ទាំងអស់នេះ ជាការដកបទពិសោធន៍ដែលមានបទពិសោធន៍ដ៏មានប្រសិទ្ធភាពខ្ពស់បំផុតក្នុងវិស័យវេជ្ជសាស្ត្រប្រពៃណី ជាមរតកបុព្វបុរសដែលបានបន្សល់ទុកអោយ ហើយដែលយើងត្រូវតែប្រើប្រាស់ និងសិក្សាពង្រីកបន្ថែមទៀតដើម្បីបំពេញតម្រូការរបស់ប្រជាជន ។

២.៣ការធ្លាក់ចុះនៃសម័យអង្គរ

២.៣.១ដោយសារសង្គ្រាមឈ្លានពាន

សង្គ្រាមរវាងសៀម-កម្ពុជាបានចាប់ផ្តើមពីឆ្នាំ **១២៩៦** ។ កាលពីពេលនោះសៀមប្រយុទ្ធដើម្បីការពារដែនដីរបស់ខ្លួនដែលបណ្តើមបានពីកម្ពុជា ក្រោយកំណកំណើតរដ្ឋសុខោទ័យ ។ មកដល់សតវត្សទី **១៤** គឺក្រោយពេលដែលសៀមបង្កើតបានរដ្ឋអាយុធ្យា និងដោយឃើញសក្តានុពលយោធារបស់កម្ពុជាជាស្រុតចុះ សៀមចាប់ផ្តើមពង្វាតទឹកដីរបស់ខ្លួនមកលើរាជាណាចក្រកម្ពុជា

២.៣.១.១សង្គ្រាមឈ្លានពានរបស់សៀមលើកទីមួយ (១៣៥១-១៣៥៥)

ឆ្នាំ១៣៥១ បន្ទាប់ពីបានធ្វើអោយព្រះរាជាណាចក្រសៀមមានឯកភាព និងបង្កើតបានជារដ្ឋអាយុធ្យាមកស្តេចសៀមព្រះនាមរាមាធិបតីទី ១ បានលើកទ័ពយ៉ាងធំចូលមកវាយព្រះរាជណា

30 ខាត់ ធី ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា ភ្នំពេញ ២០០៩ ទំព័រ ៦២

ចក្រកម្ពុជា ។ នៅពេលនោះខ្មែរពុំបានដឹងខ្លួនជាមុនទេ ព្រះរាជាខ្មែរព្រះនាមព្រះបាទស្រីលំពង្សរាជា បានចាត់តាំងអោយការពាររាជធានីយ៉ាងរឹងមាំ ។ កងទ័ពខ្មែរថ្វីបើពុំបានត្រៀមខ្លួនជាមុន ក៏បានតស៊ូការពាររាជធានីយ៉ាងខ្លាំងក្លាធ្វើអោយកងទ័ពសៀមទទួលបរាជ័យដកថយទៅវិញ ។

មួយឆ្នាំក្រោយមកគឺក្នុងឆ្នាំ ១៣៥២ សៀមបានលើកទ័ពមកឈ្លានពានកម្ពុជាម្តងទៀត (បញ្ជាក់៖លើកនេះលកងទ័ពសៀមច្រើនលើសមុនដប់ដង) ។ ឯខាងខ្មែរវិញដោយនឹងស្មានថាសៀមខ្លាចពុំហ៊ានត្រឡប់មកវិញ ក៏ពុំបានត្រៀមសំភារៈសឹក ស្បៀង ថែមទាំងបានរំសាយកងពលអោយទៅធ្វើស្រែចំការអស់មួយចំនួនធំ ។ នៅពេលដែលកងទ័ពសៀវមវាយលុកមកដល់ក្រុងអង្គរ ព្រះបាទស្រីលំពង្សរាជា និងព្រះអនុជដែលឧបរាជ ព្រះនាមសុរិយោទ័យ បានខិតខំប្រមូលប្រជាជានតំបន់អង្គរអោយចូលរួមប្រយុទ្ធការពាររាជធានី ។

ក្រោយពីបានធ្វើការតស៊ូទប់ទល់អស់រយៈ **៦-៧** ខែមក ព្រះបាទស្រីលំពង្សរាជាទ្រង់ប្រឈួនហើយសុគតទៅ ។ ចំណែកព្រះអនុជព្រះនាមសុរិយោទ័យ នាំទ័ពការពាររាជធានីរហូតក្ស័យព្រះជន្មទៅដែរ ។ កងទ័ពខ្មែរអស់មេដឹកនាំក៏បែកខ្ញែកគ្នា ហើយក្រុងអង្គរក៏ធ្លាក់ទៅក្នុងកណ្តាប់ដៃសៀម ។

២.៣.១.២សង្គ្រាមឈ្លានពានរបស់សៀមលើកទី ២ (**១៣៩៣-១៤១០**)

៤០ក្រោយមក គឺនៅចុងឆ្នាំ១៣៩៣ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទធម្មាសោក សៀមបានលើកទ័ពចូលមកលុកលុយកម្ពុជាថ្មីទៀត ។ កាលនោះព្រះរាជាខ្មែរបានចាត់ទ័ពចំនួន **៤** កងពលអោយយាមការពារព្រំដែមព្រះនគរ ប៉ុន្តែ **២** កងពលដឹកនាំដោយអង្គម្ចាស់កែវ និងទ័ពពុំព្រមក្រាញប្រយុទ្ធទប់ទល់ទេ ពួកគេចេះតែដកទ័ពថយធ្វើអោយទ័ពសៀមវាយលុនចូលរហូតហ៊ុមព័ទ្ធរាជធានីអង្គរបាន ។

ជាថ្មីម្តងទៀតអ្នកក្រុងអង្គរ និងកងទ័ពក្រោមការដឹកនាំរបស់ព្រះរាជាបានប្រើគ្រប់មធ្យោបាយការពាររាជធានី ។ ក្រោយពីការធ្វើការហ៊ុមព័ទ្ធអស់រយៈពេល **៧** ខែ សៀមបានធ្វើការទាក់ទងជាសំងាត់ជាមួយអ្នកអង្គម្ចាស់កែវ និងទ័យ ហើយអោយជនក្បត់ជាតិទាំងពីរលបចូលបើកទ្វារបន្ទាយក្រុងអង្គរអោយកងទ័ពសៀមចូល ។ ទីក្រុងអង្គរក៏ត្រូវទ័ពរសៀមចូលលុកពាសពេញ ការប្រយុទ្ធខ្លួនទល់ខ្លួនកើតមានយ៉ាងកាលាហាល ពេលនោះ**ព្រះបាទធម្មាសោក(១៣៧៣-៣៩៣)** ជាព្រះមហា

ក្សត្រខ្មែរ ក៏បានសោយទីវង្គតក្នុងសង្គ្រាមនោះទៅ ។ ជាលទ្ធផលទៅក្រុងអង្គរត្រូវសៀមចូលកាន់កាប់ម្តងទៀតនៅឆ្នាំ១៣៩៤[31] ។

២.៣.១.៣ សង្គ្រាមឈ្លានពានរបស់សៀមលើកទី ៣ (១៤២០)

មកដល់ឆ្នាំ១៤២០ គឺក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទបរមសុខា ជារាជបុត្រព្រះបាទសុរិយោវង្សទី២ សៀមបានលើកកងទ័ពយ៉ាងធំម្តងទៀតក្នុងបំណងសងសឹក និងឈ្លានពានកម្ពុជា ដោយសារតែកងកម្លាំងសៀមខ្លាំងពេក កងទ័បខ្មែរបានដកថយមកតាំងទីប្រយុទ្ធការពាររាជធានី ។ កងទ័ពសៀមបានវាយគ្នាឡោមព័ទ្ធក្រុងអង្គរ ក៏ប៉ុន្តែមិនអាចឆ្លងកំពែងដ៏រឹងមាំរបស់ក្រុងអង្គរបានឡើយ ។

ទ័ពសៀមឡោមព័ទ្ធក្រុងអង្គរអស់រយៈពេល ៧ ខែ ។ ស្បៀង និងកងទ័ពក៏កាន់តែរសល់ម្យ៉ាងវិញទៀតកងជំនួយរបស់ខ្មែរក៏បានធ្វើដំណើរជិតមកដល់ក្រុងអង្គរ ។សភាពការណ៍នេះធ្វើអោយសៀមភ័យខ្លាច ពេលនោះសៀមបានប្រើល្បិចចាប់យកទាហានខ្លួនចំនួន ៦ នាក់ ចងរ៉ាយវាយ ៥០ រំពាត់ និងលាក់ថ្វាសជាសញ្ញាជើងក្អែក ។ ទាហានសៀមទាំង ៦ នាក់ក៏រត់មកជ្រកកោនមកសុំជ្រកកោនខាងខ្មែរ ។ ដោយសារតែព្រះរាជាខ្មែរពុំយល់ល្បិចលកសៀម ក៏បានយល់ព្រមទទួលជនទាំង ៦ នាក់នោះ ។ ទាហាន ២ នាក់ស្លាប់ដោយបែកខ្នងកាលត្រូវគេចងរ៉ាយវាយ ចំនែក ៤ នាក់ទៀតបានខំធ្វើការហួតស្តេចខ្មែរទុកព្រះទ័យ ហើយតំលើងបុណ្យសក្តិ ។ លុះបានឱកាសល្អក្លាហាន ទាហាន ៤ នាក់នោះបានអោយការណ៍ទៅព្រះចៅសៀម ។ កងទ័ពសៀមក៏បានបើកការវាយលុកចូលក្រុងអង្គរ ។ ទីបំផុតសៀមបានវាយយកទីក្រុងអង្គរបានដោយជោគជ័យ ហើយស្តេចសៀមក៏បានតែងតាំងរាជបុត្ររបស់ខ្លួនឈ្មោះ ឥន្ទរាជា អោយធ្វើជាស្តេចសោយរាជ្យនៅអង្គរ ។

២.៣.២ ដោយសារធម្មជាតិ

លោក B.Groslier បានបង្ហាញថាអាកាសធាតុ និងធរណីនៅតំបន់អង្គរបានជំរុញអោយមានប្រតិកម្មយ៉ាងសាហាវធ្វើអោយប្រព័ទ្ធជនសាស្ត្រខ្មែរមិនអាចជួសជុលបាន ហើយដែលគ្មានអ្នកណាម្នាក់ស្មានទុកជាមុន[32] ។ លោកបានពន្យល់ថាការបង្ហូរទឹកលើដងស្ទឹងទាំងឡាយដែល

31 ឥន ឌឹម សាម៉េង **វប្បធម៌ទូទៅ** ភ្នំពេញ ២០០៨

32 ពៅ សារឿន **ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃប្រទេសកម្ពុជា** ភ្នំពេញ ២០១០ ទំព័រ ៥១

ពោរពេញទៅដោយភក់ល្បាប់ និងមានជំរាលយ៉ាងទាបបែបនេះពុំអាចគេចផុតពីការគំរាមកំហែងជានិច្ចកាល ដែលបណ្តាលមកពីគាំងដោយល្បាប់នោះទេ ។ ជាច្រើនឆ្នាំដរាបមកស្ទឹងទាំងឡាយត្រូវចាលគាំងដោយល្បាប់នាំអោយទឹកហូរខុសផ្លូវ ដែលជាហេតុនាំអោយប្រឡាយបង្ហូរទឹកសំរាប់ប្រើប្រាស់ក្នុងក្រុង និងប្រឡាយបង្ហូរទឹកផ្សេងៗទៀតក្តី ដែលភ្ជាប់ទៅនឹងស្ទឹងត្រូវបានគាំងដំនើរ ។ លោកយកឧទាហរណ៍នៅសម្បូរព្រៃគុក ខ្មែរយើងរស់នៅទីនោះយ៉ាងហោចណាស់ក៏រហូតដល់សតវត្សទី ១៣ ក៏ត្រូវសាបសូន្យព្រោះថាស្ទឹងដែលផ្តល់ទឹកអោយទីក្រុងនេះត្រូវចាល ហើយបែរក្បាលបង្វែងទឹកប្រហែល **៣** គីឡូម៉ែត្រទៅខាងកើត ដូចយើងឃើញសព្វថ្ងៃដោយសារដីល្បាប់នេះឯង ។

ពិសេសទៅទៀតនៅក្នុងរាជធានីយើងពុំអាចផ្លាស់ប្តូរគូទឹក ដែលព័ទ្ធប្រាសាទទាំងឡាយឬស្រះទឹកបានទេ បារាយណ៍ថ្មីៗគេអាចលើកបានតែនៅខាងក្រៅ ហើយឆ្ងាយពីរាជធានីប៉ុណ្ណោះ។ ដូចច្នេះនៅទីបំផុត ធម្មជាតិបានបង្ខំអោយយើងបោះបងរាជធានីចាស់ ហើយសាងរាជធានីថ្មីនៅទីផ្សេងតែម្តង ។

២.៣.៣ ការធ្លាក់ចុះនៃផលិតផលកសិកម្ម

នៅពាក់កណ្តាលសតវត្សទី ១៣ ការវិវត្តន៍នៃបាតុភូនសង្គម និងធម្មជាតិ បានកើតឡើងធ្វើអោយកំពស់ទឹកនៅតាមស្ទឹងដ៏សំខាន់ គឺស្ទឹងសៀមរាបបានថយចុះ ។ ដីហិលអស់ជីជាតិ បានបណ្តាលអោយផលដំណាំកសិកម្មថយចុះ ។ ម្ល៉ោះហើយបណ្តាលកសិករក៏ចាប់ផ្តើមចាកចេញពីរាជធានីអង្គរជាបណ្តើរ[33] ។

ដូចយើងដឹងហើយថាសេដ្ឋកិច្ចខ្មែរសម័យអង្គរជាសេដ្ឋកិច្ច ដែលពឹងផ្អែកទៅលើកសិកម្មអតិផលទាំងស្រុង ហើយខ្មែរអាចធ្វើស្រែបានយ៉ាងហោចណាស់ពីរ ឬ បីដងដោយការបញ្ចូលទឹកក្នុងស្រែតាមបណ្តាញជលគតិ ។ ប៉ុន្តែដោយបារាយណ៍ខ្ទេចខ្ទាំដោយសង្គ្រាម និងខូចខាតដោយបាតុភូតធម្មជាតិ ព្រមទាំងដីស្ទើរក្លាយទៅជាថ្មបាយក្រៀមបែបនេះ ទើបធ្វើអោយយើងមិនអាចប្រកបកសិកម្មអតិផលបានទៀតទេ ពោលគឺយើងធ្វើស្រែបានតែម្តងដោយសារទឹកភ្លៀងក្នុងមួយ

33 ឡុងសៀម ប្រវត្តិសាស្ត្រសង្ខេបនៃប្រទេសកម្ពុជា ម៉ូស្គូ ១៩៨៥ ទំព័១១៦

ឆ្នាំហើយទិន្នផលក៏ធ្លាក់ចុះ ដែលអាចអោយយើងប៉ាន់ប្រមាណបានថាផលិតកម្មស្រូវប្រចាំឆ្នាំត្រូវថយពី បី ទៅ បួន ភាគរយ ។

២.៣.៤ គំហាយប្រជាជន

ការធ្លាក់ចុះនៃផលិតផលមានវិបាកធ្ងន់ធ្ងរណាស់ចំពោះប្រជាគណន៍ ។ កង្វះស្រូវអង្ករបង្កើតបានជាទុរ្ភិក្ស ធ្វើអោយមនុស្សជាច្រើនរងទុក្ខវេទនា ។ មនុស្សដែលទទួលអាហារពុំគ្រប់គ្រាន់ពុំអាចទប់ទល់នឹងជំងឺដង្កាត់ផ្សេងៗ ដែលយាយីបានទេ ។ ដូចច្នេះបន្ថែមពីលើការអត់អាហារ ប្រជាជាសម័យអង្គរ(ក្រោយសតវត្សទី១៣) ស្លាប់ដោយជំងឺថែមទៀត ។

លោក Pierre Gourou មានប្រសាសន៍ថា ជំងឺគ្រុនចាញ់រាតត្បាតយ៉ាងខ្លាំងនៅតំបន់អង្គរ ។ លោក B.P Groslier ក៏ស្របយោបល់ចំពោះរឿងមូសដែកគោលរាតត្បាតនេះដែរ ប៉ុន្តែលោកបានមានប្រសាសន៍បន្ថែមថាមតិដែលថា ជំងឺគ្រុនចាញ់ជាកត្តាមួយដែលធ្វើអោយធ្ងន់ធ្ងរដល់ការធ្លាក់ចុះនៃអរិយធម៌នោះជាការសមសម្បណាស់ ព្រោះគេសង្កេតឃើញថាមកដល់បច្ចុប្បន្នជំងឺចង្រៃនេះនៅតែរាតត្បាតយ៉ាងខ្លាំងនៅឡើយនៅតំបន់អង្គរ[34] ។

កត្តាមួយទៀតដែលនាំអោយថយចំនួនប្រជាជាគឺដោយសារសង្គ្រាម ។ ប្រវត្តិវិទូខ្លះមានលោក P.Devillers ជាដើមបានមានប្រសាសន៍ថា នៅសម័យអង្គរប្រជាជនរស់នៅប្រមូលផ្តុំគ្នាកុះករខាងជើងបឹងទន្លេសាប ។ សង្គ្រាមដែលនាំអោយអរិយធម៌អង្គរដួលរលំភាគច្រើនកើតមាននៅតំបន់នោះ ដូចច្នេះច្បាស់ណាស់ថាប្រជាជនមួយចំនួនត្រូវស្លាប់ដោយសង្គ្រាម ។ ម៉្យាងវិញទៀតពួកសត្រូវពុំគ្រាន់តែសំលាប់អ្នកស្រុកប៉ុននោះទេ ពួកគេថែមទាំងបានចាប់នឹងកៀរប្រជារាស្រ្តយកជាឈ្លើយផងដែរ ។ តាមតួលេខរបស់ប្រវត្តិវិទូខ្លះថាអ្នកស្រុកដែលសៀមកៀរទៅស្រុកវាម្តងៗមានចំនួន ៩០ ០០០នាក់ ខ្លះថា ៧០ ០០០ នាក់ ។ដូចនេះចំនួនប្រជាជនកាន់តែចុះថយជាលំដាប់នៅតំបន់អង្គរ ។

[34] ៣៧ សារឿន **ប្រវត្តិសាស្រ្តនៃប្រទេសកម្ពុជា** ភ្នំពេញ ២០១០ ទំព័រ **៥៣**

ក្នុងបុព្វហេតុផ្សេងទៀតដែលនាំអោយតំហាយប្រជាជននេះ ពោលគឺប្រជាជនត្រូវស្លាប់ដោយសារការកសាងប្រាសាទសន្ធឹកសន្ធាប់នៅមុនសតវត្សទី ១៣ ។ លោក Pierre Gourou បានគន់គូរឃើញថា ប្រាសាទអង្គរវត្ត និងប្រាសាទជាច្រើនទៀតជាងពីរពាន់ប្រាសាទ តើគេត្រូវប្រើមនុស្សប៉ុន្មាននាក់ដើម្បីដឹកជញ្ជូនថ្ម និងកសាងប្រាសាទទាំងនោះ ។ ដូចច្នេះលោកអាចសន្និដ្ឋានបានថា មនុស្សស្លាប់ដោយការកសាងប្រាសាទក្នុងរយៈពេលបួនទសវត្សនេះមិនតិចជាងមនុស្សដែលស្លាប់ដោយសារចំបាំងនោះឡើយ ។

កត្តាទាំងអស់នេះហើយ ដែលនាំអោយមានតំហាយប្រជាជននៅតំបន់អង្គរដែលដើមឡើយមានមនុស្សកុះករ ។ ការស្រុតចុះនៃចំនួនប្រជាជនកាន់តែច្បាស់ទៅទៀត បើយើងលើកយកស្ថិតិនៃប្រវត្តិវិទូខ្លះមកពិនិត្យមើល ។ លោក **Louis Cheminais** ក្នុងសៀវភៅ"ប្រទេសកម្ពុជា" ទំព័រ ១៥៨ លោកបានដាក់ថា នៅឆ្នាំ **១២០០** គ.ស គឺនៅរជ្ជកាល**ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី ៧** ប្រទេសកម្ពុជាមានចំនួនប្រជាជន **១០** លាននាក់ ហើយនៅឆ្នាំ **១៨៦៣** គឺនៅពេលដែលប្រទេសកម្ពុជាយើងធ្លាក់ទៅក្នុងអាណាព្យាបាលបារាំង ប្រទេសកម្ពុជាយើងមានចំនួនប្រជាជនតែ ៨ សែននាក់ ប៉ុណ្ណោះ ។

ដូចច្នេះយើងអាចប្រមាណបានថា មុនពេលដែលខ្មែរយើងបោះបង់សម័យអង្គរ គឺពីរទសវត្សកន្លះក្រោយពីការចូលទីវង្គត់នៃព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី ៧ ប្រទេសកម្ពុជាយើងត្រូវបាត់បង់ប្រជាជនយ៉ាងហោចណាស់ក៏សែសិបប្រាំភាគរយដែរ ។